

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 4 Sayı: 19

Volume: 4 Issue: 19

Güz 2011

Fall 2011

ABBAS MİRZA (1789-1833) VE DÖNEMİ

"ABBAS MİRZA (1789-1833) AND HIS TIME"

Cihat AYDOĞMUŞOĞLU*

Özet

Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah'ın Veliahdı ve Azerbaycan Valisi olan Abbas Mirza, Kaçar Hanedanlığı'nın parlak bir simasıdır. O, Tebriz merkezli olmak üzere Azerbaycan ve Gürcistan'da tam hâkimiyet sağlamak için askeri seferler düzenlemiş, bu yüzden Osmanlı Devleti ve Rus Çarlığı ile devamlı mücadele içinde olmuştur. Fakat bu mücadelelerinde başarılı olamayarak Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) Antlaşmaları ile İran'ın bir hayli toprak kaybına sebebiyet vermiştir. Gülistan Antlaşması ile Gürcistan'ı kesin olarak Ruslara bırakmak zorunda kalan İran, Türkmençay Antlaşması ile de Aras nehrinin kuzeyini Ruslara terk etmek zorunda kalmıştır. Türkmençay Antlaşması, Azerbaycan'ın bugünkü ikili yapısının oluşmasının temelini teşkil etmesi bakımında da üzerinde durulması gereken bir konudur. Kaçar veliahtlarının ikametgâh şehri olan Tebriz'i modern yapılarla imar etmeye çalışan, Avrupa'ya öğrenci gönderen, İran ordusunu modernize etmeye çaba sarf eden ve bu konuda Avrupalı mühendislerden yardım alan, ömrü boyunca merkezi idareyi sağlamaya ve İran'ı güçlendirmeye çalışan Abbas Mirza, çok arzuladığı tahta oturmadan vefat etmiş ve onun ani ölümüyle yapmak istediği reformlar da sekteye uğramıştır.

Anahtar Kelimeler: Kaçar, Feth Ali Şah, Abbas Mirza, Türkmençay, Tebriz.

Abstract

Abbas Mirza was the son of Fath Ali Shah Qajar (1797-1834). In 1799, he was declared the crown prince and became the governor of Azerbaijan. Beginning in 1804, Iran became involved in a long, disastrous war with Russia in the Caucasus, which was under Iranian rule. The war ended in 1813 with defeat for Iran. Under the Treaty of Golestan, Iran ceded Georgia, Darband, Baku, Shirvan, Ganjeh, Karabagh, and Moghan to Russia. Boundaries were not well defined, which gave a pretext for the renewal of war by 1824. Abbas Mirza led the Iranian forces, which were no match for the better-equipped Russians. Iran was defeated in 1828, and Tabriz -Abbas Mirza's capital- was occupied. The Treaty of Turkmanchai -which ended the war- had dire consequences for Iran. It agreed to cede all the areas north of the Aras River and pay 5 million tumans to Russia before Tabriz was evacuated. During his years as crown prince, Abbas Mirza had come into contact with many European envoys because he often carried out diplomatic negotiations for the shah. He believed that Iran needed to modernize its army and governmental administration. So he employed European military advisers -first from France- then from Britain. He also sent Iranian students to Britain to study such subjects as medicine, arms manufacture, languages, and the arts, and he subsidized the translation of several useful books. But his untimely death ended any positive results from this pursuit.

Keywords: Qajar, Fath Ali Shah, Abbas Mirza, Turkmanchai, Tabriz.

* Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü.

Giriş

Kaçarlar, yoğun olarak Karabağ ve İran'ın Esterâbâd bölgesinde yaşayan başlıca Koyunlu, Develü, Ziyadlu, İzzeddinlü, Şam Bayatı ve Köhnelü obaları olmak üzere çeşitli obalardan oluşan bir Türkmen oymağıdır.¹ Ak Koyunlu Devleti'ndeki saltanat mücadelelerine karışan Kaçarlar, Safevi Devleti'nin kuruluşunda da pay sahibi olan büyük Türk boylarından birisidir.² Kaçarların Tahmasp zamanında önemleri artmış ve bu oymağın Ziyadlu obası da Şah Abbas zamanında önemli idareciler çıkarmıştır. Esterâbâd Kaçarlarının Koyunlu obasına mensup Ağa Muhammed Han'ın kurmuş olduğu Kaçar Hanedanlığı ise 1795-1925 yılları arasında İran'ı yönetmiştir.³

26 Ağustos 1789'da Mâzenderan'da Neva kasabasında doğan Abbas Mirza⁴, İran'da hüküm süren Kaçarların ikinci hükümdarı olan Feth Ali Şah'ın küçük oğlu ve veliahdıdır. Abbas Mirza'nın annesi Âsiye, Feth Ali Han Kaçar Develü'nün kızıdır. Cesur bir asker kumandan olacağını erken yaşlarda belli eden Abbas Mirza, daha sekiz yaşında 1797 yılında büyük amcası Ağa Muhammed Şah'ın Karabağ seferine katılmıştır.

Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah'ın büyük oğlu Kirmanşah Valisi olup, annesi Gürcü bir köle idi.⁵ Feth Ali Şah'ın büyük oğlu Muhammed Ali Mirza'nın annesi Kaçarlardan olmadığından, bu Türk hanedanını kuran Aka Muhammed Han, annesi Kaçarlardan olan Abbas Mirza'nın Feth Ali Şah'a veliaht olmasını tavsiye etmiş, kendisine "Nâibü's-Saltana[Saltanat Vekili]" unvanını vermiştir (20 Mart 1799).⁶ Böylece 1799 yılında toplanan mecliste, Kaçar reisleri, ulema ve saray görevlileri cesur ve çalışkan Abbas Mirza'nın veliahtlığına hiçbir itirazda bulunmayınca -Aka Muhammed Han'ın tavsiyesine uyularak- ittifak ile resmi Veliahd seçilmiş ve kendi beylerbeyi Ahmet Han-ı Mukaddem ile birlikte Tebriz'e yerleşmiştir.⁷

1799 yılı Haziran ayının ortalarında Tebriz'e ulaşan Abbas Mirza, yanında bulunan Meraga ve Tebriz Beylerbeyi Ahmet Han-ı Mukaddem, Vezir Mirza İsa Ferâhânî, Atalık Süleyman Han ve Azerbaycan serdarı İbrahim Han Kaçar gibi önemli devlet adamı ve komutanlar ile bölgede huzuru sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla isyan halinde olan Hoy Hâkimi Cafer Kulu Han üzerine yürüyen Veliahd Şehzade, isyanı bastırıp Cafer Kulu Han'ı kaçmaya mecbur etmiş ve hâkimiyet bölgesi Azerbaycan'da sükûneti sağlamıştır.⁸

Abbas Mirza Dönemindeki Dış Siyaset ve Siyasî Antlaşmalar

a) Dış Siyaset

Babası zamanında Azerbaycan Valisi olan Veliahd Şehzade Abbas Mirza, İran'ın siyasî güçlükler içinde çırpındığı zamanlarda dış ve iç siyasette imkân nispetinde büyük bir rol oynamıştır. Fransa, Rusya ve İngiltere'nin menfaatleri doğrultusunda çeşitli politikalara sahne olan Feth Ali Şah döneminde ülkesine nefes aldirmaya çalışmış ve uyguladığı reformlarla Kaçar ordusunu modernize etmeye çaba sarf etmiştir.

İran, Feth Ali Şah (1797-1834) döneminde Asya'nın çeşitli yerlerini sömürgeleştirmeye çalışan İngiltere, Fransa ve Rusya'nın at oynattıkları bir rekabet alanına dönüşmüştü.⁹ Osmanlı ve İran topraklarını istila etmek hırsını besleyen Rus Çarlığı, bir yandan Tuna boylarına yaklaşırken öte yandan da Kafkasları aşmaya başlamıştı. Dünyaya egemen olmak emeli peşinde

¹ F. Sümer (2001). "Kaçarlar", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, s. 51

² M. Bala (1955). "Kaçar", *İslam Ansiklopedisi*, VI, İstanbul: Maarif Basımevi, s. 33

³ M. Abdülhâluk Çay (1987). "Safaviler-Avşarlar-Kaçarlar", *Tarihî Türk Devletleri*, II, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, s. 566

⁴ Cl. Huart (1944). "Abbas Mirza", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, I, İstanbul: Maarif Matbaası, s. 16

⁵ F. Shoberl (1828). *Persia*, Philadelphia, s. 30

⁶ E. Pâkrevân (1376). *Abbas Mirza ve Feth Ali Şah: Neberdhâ-yi Deh Sâle İran ve Rus*, Tahran: Neşr-i Tarih-i İran, s. 11

⁷ V. Minorsky. (1993). "Tebriz", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, XII/I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 92

⁸ Rıza Kulu Han. (1380). *Târih-i Ravzatü's-Safâ-yi Nâsırî*, XIII, Yay. Haz. Cemşid Kiyânfer, Tahran: İntişârât-ı Esâtir, s. 7487

⁹ T. Yazıcı. (1995). "Feth Ali Şah", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, s. 451

koşan ve İngiltere'nin sömürge politikalarına engel olmak isteyen Napolyon, Türkiye-İran yoluyla Hindistan'a girmek arzusunda idi. İngiltere ise Rusya ve Fransa'nın Hindistan'a ulaşım, çıkarlarına mani olmasını engellemek veya en azından geciktirmek için İran ve Afganistan'ın bu devletlere karşı bir set görevi üstlenmesini ve bu iki devleti meşgul etmesini istiyordu. Böyle bir durumda Kaçarlarla Osmanlıların birbirlerine yardımcı ve bağlaşıklık olmaları gerekirken Abbas Mirza, Balkanlardaki gailelerle uğraşan Osmanlı Devleti'nin doğu bölgelerindeki karışıklardan faydalanmak hevesine kapılmış, Ruslar karşısındaki yenilginin acısını Osmanlılara karşı kazanacağı zaferlerle gidermek umuduyla çeşitli entrikalar çevirmeye koyulmuştu. Ayrıca Feth Ali Şah'ın İran'da güçlü bir merkezi otorite tesis edememiş olması, İngiltere'nin işini kolaylaştırıyor, yine Şah'ın dünya siyasetinden habersiz idaresi İngilizlerin İran'ın iç ve dış işlerine müdahalelerini artırıyordu.¹⁰

Rusya, Kafkasları aşarak Dağıstan ve Gürcistan taraflarını istila etmek niyetinde idi. Bundan Osmanlı Devleti gibi İran Devleti de ürkmüştü. İşte Napolyon tam bu sırada, İngilizlere karşı Osmanlı ve İran devletlerini kazanmak istediğinden Çarlık Rusyası'nın bu iki devleti tehdit eden siyasetinden faydalanmaya çalışıyordu. Bu amaçla General Sebastian'ı İstanbul'a, General Gardane'yi de Tahran'a göndermişti. Amacı Fransa-Türkiye-İran arasında üçlü bir ittifak idi. Generaller Rus tehlikelerine karşı Osmanlı ve İran hükümetlerine Fransa'nın yardımını vaat edecekler ve buna karşılık olarak bu hükümetleri İngiltere aleyhine çevireceklerdi. Bu amaçla Fransa'nın teşvikiyle Osmanlı-İran devletleri arasında bir bağlaşma hazırlığında bulunmak için Babıâli tarafından Seyyid Refi Efendi 1807 yılında elçi olarak İran'a gönderilmiş¹¹ ve müspet bir sonuç almadan geri dönmüştür. Fakat Abbas Mirza, Napolyon'un aldatıcı vaatlerine inanmış, Türkiye yoluyla Azerbaycan'a giren 70 kişilik Gardane heyetini, karargâhı olan Tebriz'de büyük törenlerle karşılamıştır (Kasım 1807). İran'a gelen Fransızlara karşı yakınlık duyan Abbas Mirza, İngiltere ve Fransa'dan öğretmen ve mühendis getirterek subay yetiştirmeye başlamıştı.

Fransız heyetiyle askerlik sanatı üzerine konuşan Veliahd Şehzade, İran ordusunu Avrupa tarzında yapılandırma isteğini belirtmiştir.¹² Ayrıca General Gardane komutasındaki mühendislerin tavsiyesi üzerine Abbasâbâd Kalesi'ni inşa ettirmiştir.¹³ Böylece Kaçar ordusundaki modernleşme hareketlerini Fransız subaylar başlatmış oluyordu.

Gardane, Napolyon hayranı olan Abbas Mirza'yı Fransa'ya samimi bir dost olarak bulmuştu. İran askerlerini ilerde Fransız ordusunun Hindistan'a doğru yapacağı hareketin öncüsü olarak yetiştirmek üzere Napolyon'un göndermiş olduğu subayları ordusunun eğitimine memur eden Abbas Mirza, Fransa'nın dostluğuna güveniyor ve bu dostluktan çok şeyler bekliyordu. Abbas Mirza, Fransız subaylarından kendi askerlerini yetiştirmek hususunda faydalanmaya çalışmış ve ordusuna Avrupa tekniğini sokmuştur. Yine İngiltere'ye batı tekniğini almak için temsilciler göndermiş ve ordusunu modernize etmeye çalışmıştır. Ayrıca Avrupa'ya silah mühendisliği alanında eğitim almaları için öğrenci de göndermiştir.

Gardane, İngiliz-Fransız rekabetinin en şiddetli devresinde Tahran'daki İngiliz taraftarlarına karşı en kuvvetli yardımcısı olan veliaht Abbas Mirza'ya dayanıyor ve İngiliz politikacılarını Tahran'a sokurmuyordu. Abbas Mirza, Rusların zaptettikleri Gürcistan'ı geri alarak, yönetimindeki Azerbaycan'ı genişletmeyi ve İngiliz yardımıyla bir gün tahta geçme emelini besleyen kardeşi Muhammed Ali Mirza'ya karşı konumunu sağlam tutmayı Fransa'nın dostluğundan bekliyordu. Fakat Abbas Mirza'nın bu beklentisi boşa çıkmış, İngiltere ve Rusya'ya karşı ittifak teklif edip, bu iki devlete karşı her türlü askeri malzeme desteği sağlayacağını vaat eden Napolyon, Avrupa'da baş gösteren olaylar karşısında Hindistan rüyasıyla İran'ı korumak siyasetinden vazgeçmişti. Durum böyle olunca Fransa'nın yerini

¹⁰ Y. Karadeniz. (2004). *Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, s. 71

¹¹ Ahmed Cevdet Paşa. (1974). *Tarih-i Cevdet*, Sadeleştiren: T. Temelkuran, VIII, İstanbul: Üçdal Neşriyat, s. 69

¹² M. Tancoigne. (1820). *A Narrative of A Journey Into Persia and Residence at Teheran*, London, s. 76

¹³ J. Morier. (1818). *A Second Journey Through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople Between The Years 1810 and 1816*, London, s. 311

fırsatlardan yararlanmasını iyi bilen İngiltere almış, Ruslara karşı cesur ve atak Veliahd Şehzade Abbas Mirza'yı desteklemeye başlamıştı.

b) Siyasî Antlaşmalar: Gülistan ve Türkmençay Antlaşmaları

Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah, eski İran topraklarını tekrar ele geçirmek ve Rusları Kafkaslardan atmak niyetindeydi. Bu amaçla Avrupalı devletlerle temas halinde olmuş ve neticede İran, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın mücadele alanı haline gelmişti. Şah da bu devletlerden duruma göre bazen birine bazen de diğerine yanaşarak varlığını sürdürmeye çalışıyordu.¹⁴

Feth Ali Şah, Rusya'nın işgal ettiği Gürcü topraklarından çıkmaması üzerine bu devlete 1804 yılında savaş ilan etmiş ve mücadeleyi Abbas Mirza komutasındaki Azerbaycan ordusuna bırakmıştı. Abbas Mirza, Osmanlı Devleti'nin de Ruslarla mücadele halinde olmasından faydalanarak İran elçisi Hacı Hüseyin Ağa vasıtasıyla ortak düşmana karşı iki İslam devletinin birlikte hareket etmesi gerektiğini anlatan bir mektup göndermiş, Osmanlı Devleti de kuvvetli din bağı gereğince müşterek düşman Ruslar üzerine birleşmiş olarak hareket etmenin lüzumlu bir iş olduğunu bildiren bir karşılık yazmıştır. Bundan 7-8 ay sonra da Yasîncî-zâde Seyyid Abdülvehhab Efendi, Abbas Mirza'ya hitâben yazılan Nâme-i Hümâyün ile İran'a gitmiştir (19 Ekim 1810).¹⁵ Fakat karşılıklı gösterilen bu iyi niyet, Ahmet Cevdet Paşa'nın *pek garip* diye nitelendirdiği şekilde fiilî bir ortaklığa dönüşmeyecektir. Zira Doğu Anadolu bölgesinde Türkiye-İran hududunda bulunan aşiretlerin ikili davranmaları, sınır ihlalleri¹⁶ ve İran'ın sık sık Osmanlı valilerinin iç işlerine müdahalelerde bulunmaları gereksiz çatışmalara sebep olmuş ve iki İslâm devletinin müşterek düşman karşısında ortak hareket etmesini engellemiştir. Sonuçta iki devlet birbiriyle uğraşırken Ruslar, Dağıstan ve Gürcistan istikametinde ilerlemiştir.

Rusların işgal ettiği İran toprağını geri almak isteyen Abbas Mirza için hâkimi olduğu Azerbaycan Eyaleti'nin vergi gelirleri yeterli değildi. Aslında devletin tüm gelirleri bile masraflı bir harp için kâfi görünmüyordu. Tam bu sırada İngiliz yardımı imdada yetişti. 1810 yılında İngiltere, Ruslarla mücadelesini sürdürmesi karşılığında Abbas Mirza'ya yardımda bulunmaya başladı. Tabii Müslüman olmayan bir ülkeden destek sağlanması ve Abbas Mirza'nın bu yardımlarla ordusunu modern bir şekilde tanzim etmesi Azerbaycan'daki Şii ulemanın tepkisini çekmiştir.

1812 yılına gelindiğinde Abbas Mirza ve Feth Ali Şah, yaklaşık 13.000 kişilik Avrupa tarzında eğitilmiş piyade, süvari ve topçu sınıflarıyla Ruslar karşısında başarılı olabileceklerini düşünmüşler ve yanıltıcı olmakla birlikte bazı küçük başarılar da elde etmişlerdi. Veliaht Şehzade, Rusların Napolyon istilası karşısındaki zayıflığına aldanmıştı.¹⁷ Böylece Rusya'nın güneyindeki sınırları İran aleyhinde genişletmek istemesi ve İran'ın da çaresiz kalarak işgal altındaki topraklarını geri almak istemesi neticesinde iki ordu karşı karşıya gelmiş ve Abbas Mirza sayıca üstün olmasına rağmen 31 Ekim 1812'de Aras civarındaki Aslanduz Savaşı'nda General Kotlyarevsky komutasındaki Rus ordusuna mağlup olmuş ve Erivan Rusların eline geçmiştir. Bu savaşta İran ordularını Abbas Mirza komuta etmiş¹⁸ ve ordunun piyade birliğinin İngiliz komutanı Charles Christie öldürülmüştü. Yenilgideki en büyük etken Rusların düzenli ve modern bir topçu sınıfına ve silahlarına sahip olmaları idi. Sonuçta Rus ordusunun İran

¹⁴ F. Güney (2005). *19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran'a giden Osmanlı Elçileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 32, 33

¹⁵ Ahmed Cevdet Paşa (1974). A.g.e., IX, s. 250-251; Şânî-Zâde Mehmed Atâullah Efendi (2008). *Şânî-Zâde Târîhi*, I, Neşre Hazırlayan: Z. Yilmazer, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, s. 411

¹⁶ Örneğin İranlılar Van sınırını zorla geçip Osmanlı tebaası olan Ermenilerden birçok esir almış, Osmanlı sefirinin arabuluculuğu sonucunda Abbas Mirza para karşılığında onları İran askeri elinden kurtarmıştı. Ayrıca Musul Valisi'ne emir gönderilip bölgedeki Revândiz aşiretine destek sağlanarak İran askerinin hudut ihlâli yapmasının önlenmesi istenmiş ve *Abbas Mirza ile Muhammed Ali Mirza'ya bir karış mahal verilmesine rıza olmadığı* bildirilmiştir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa (1974). A.g.e., X, s. 43; Şânî-Zâde Mehmed Atâullah Efendi (2008). A.g.e., II, s. 739

¹⁷ S. Cronin (2008). "Building A New Army: Military Reform In Qajar Iran", *War and Peace in Qajar Persia: Implications Past and Present*, Editör: Roxane Farmanfarman, New York: Routledge Yayıncılık, s. 57

¹⁸ E. Pâkrevân (1376). A.g.e., s. 69

ordusunu mağlup ederek, Tebriz'e doğru ilerlemeye hazırlanması üzerine, İran Şahı, Rusya ile anlaşma yoluna gitti.¹⁹ 12 Ekim 1813'de Karabağ'ın Gülistan şehrinde, İran ve Rusya arasında barış imzalandı.²⁰ Gülistan Antlaşması ile bütün Azerbaycan hanlıkları (Bakü, Şirvan ve Şeki) Rusya'ya dâhil edilmesine ve İran, Doğu Gürcistan ve Dağıstan'da hak iddia etmekten vazgeçmesine rağmen, Revan ve Nahçıvan Hanlıkları İran himayesi altında bağımsızlıklarını koruyabilmişlerdir. Böylece Napolyon'un Kaçar hükümetine verdiği taahhütlere sadık kalmaması neticesinde Rus Çarlığı karşısında yalnız kalan İran, 1813'teki Gülistan Antlaşması ile Gürcistan'ı kesin olarak Ruslara bırakmak zorunda kalmıştır.²¹

Veliahd Abbas Mirza, Ruslarla yapılan Gülistan Antlaşması'nda ileride tahta oturduğunda, Gürcistan'ın Kafkasya eyaletleri, Dağıstan, Mingrelie, İmaret ve Abhaz üzerinde İran'ın tüm geri isteme haklarından vazgeçtiğini kuru bir söz verme olarak bildiriyordu. İran, Derbend, Bakü, Gence, Şirvan, Şeki, Karabağ ve Hazar Denizi kıyısında bulunan Gilan eyaletindeki Taliş'in büyük bir bölümünü Ruslara bıraktı ve gelecekte Hazar Denizi'nde savaş gemisi bulundurmamayı üstleniyordu.²² Bunlara ilave olarak Rus tacirlerine İran'da vergi kolaylıkları da tanınacaktı. Böylece Rusya, Gülistan Antlaşması ile Gence, Karabağ ve Kafkasların tamamını ele geçirdiği gibi Hazar Denizi'nde donanması olan tek devlet haline geldi.²³ Tabii bu barış antlaşmasının içerdiği konular üzerinde ardı arkası kesilmeyen anlaşmazlıklar iki devleti 1826 yılında tekrar karşı karşıya getirecektir.

Kaçar hükümeti Gülistan Antlaşması ile kaybettikleri bazı toprakları geri almak ümidiyle Mirza Ebu'l-Hasan Han'ı Petersburg'a göndermiştir. Çar I. Aleksander tarafından törenle kabul edilen Mirza Han Karabağ ve Taliş Hanlığı'nın iadesini istemiş fakat Rusya hiçbir toprak iadesine yanaşmamıştır.²⁴

Kaçar Şah'ının elçisini boş döndüren Petersburg, ilişkilerdeki gerginliği yumuşatmak için 1816 yılında temsilcilerini İran'a göndermiştir. Altı ay kadar süren bu misyon ilişkileri yumuşatamadı. Aksine Azerbaycan'daki havayı daha da gerginleştirdi. Zira Rus elçisinin düşüncesizce söylediği gayri ciddi sözler Veliaht Abbas Mirza'yı son derece sinirlendirmiş ve seferin sonuna kadar onunla arasındaki ilişkiyi düzene sokamamıştır.²⁵

Napolyon'un vaatleri karşısında uğranılan hayal kırıklığı ve Ruslarla yapılan mücadeleler sonucunda İran-İngiltere ilişkisi ivme kazanmış, İngiliz elçisi Sir John Malcolm'un gayretleri neticesinde Tahran'da Fransız siyaseti yerine İngiliz siyaseti hâkim olmaya başlamış ve 1814 tarihinde Henry Ellies'in aracılığıyla İran-İngiltere arasında Tahran Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre; İran, Hindistan'a saldıracak bir ordunun sınırlarından geçmesine engel olacak, kendi topraklarına yapılacak bir saldırıda ise İngiltere ile ortak hareket edecekti. Ayrıca İngilizler, Kaçar ordusunun yetiştirilmesine de yardım edecek ve malî yardımda bulunacaklardı.²⁶ Bu antlaşma ile İran'ın dış siyasetinde İngilizler belirleyici olmaya başlamışlardır.

¹⁹ Şah'ın Rusya ile sulh yapmak istemesi Osmanlı arşiv vesikalarına da yansımıştır. 1813 tarihli bir raporda, "Şah hazretleri ordularında olan İngiliz elçisine iltica ile iki defa adam gönderip Rusyalı ile bir müddet mütâreke veyahud musâlahaya hâhişger oldular" denmektedir. Bkz. Komisyon (2010). *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 34

²⁰ A. Dirr (1993). "Gülistan", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, IV, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 834

²¹ S. Gömeç (2001). "Safeviler-Avşarlar-Kaçarlar", *Türk Dünyası El Kitabı*, I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 471

²² C. Brockelmann (2002). *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev: N. Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu s. 349; A. Dirr (1993). A.g.m., s. 834

²³ İ. S. Üstün (2000). "İran:Safevilerden Günümüze Kadar", *DiA*, XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 401

²⁴ V. Umudoğlu (2000). "Rusya ve İran'ın Yapmış Olduğu İki Muharebe Arasındaki Devirde Halkın Sömürgecilğe Karşı Mücadelesi", Aktaran: Cengiz Yavan, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 128, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 1

²⁵ V. Umudoğlu (2000). A.g.m, s. 2

²⁶ T. Yazıcı (1995). A.g.m., s. 451

Abbas Mirza devrinde, bölgeye ilgileri artan ve ticari bakımdan kârlı olan Tebriz-Erzurum-Trabzon yolunu canlandırmayı amaçlayan İngilizler, Veliahd Şehzade ile görüşmüşler ve bu ticaretin kârına inandırmışlardı. Böylece Rusların elindeki Kafkasya hattına karşı Abbas Mirza, İngilizlerin istediği Osmanlı hattını tercih etmişti. Şehzadenin bundan beklediği iki amacı vardı. İlki, ülkesinin dış ticaret hacmini artırmak, ikincisi Rus yolunu bu ticaretten mahrum bırakmak idi.²⁷

Abbas Mirza, Fransa'nın doğu politikasındaki değişiklik sebebiyle kaybettiği siyasî erki kazanmak için Osmanlı Devleti'ni zorlayan olaylardan faydalanmak istemiştir. Tabii Rusya'nın kıskırtmaları da şehzadenin Osmanlılar aleyhine birtakım faaliyetlere girişmesine sebebiyet vermişti. Ayrıca Tepedelenli Ali Paşa ve Yunan isyanları neticesinde Babiâli'nin gücünün sarsılması ve Bağdat'tan Erzurum'a kadar olan bölgelerdeki valilerle yerli paşaların başlarına buyruk hareket etmeleri, Osmanlı Devleti dâhilinde bazı istenmeyen huzursuzlukların vuku bulmasına sebebiyet vermişti. Abbas Mirza bu durumu fırsat bilerek 1821'de Beyazıt, Bitlis ve Muş sancaklarını istila²⁸, Diyarbakır'a kadar uzanan bölgeleri yağma ve kendisine karşı gönderilen Cebbarzâde Celâlettin Paşa ordusunu perişan etmiştir.²⁹ Bu başarısıyla yeniden parlayan talihi, bu sırada Kirmanşah valisi olup, saltanat mücadelesinde rakibi olan ve İngilizler tarafından korunan Muhammed Ali Mirza'nın ölümüyle bir kat daha parlamış ve bu şehzadeye ait olan Basra Körfezi'ne kadar uzanan bölge kendisinin yönetimine geçmiştir. Bu suretle Osmanlı Devleti'nin Bağdat, Süleymaniye ve Basra vilayetleri işlerine de karışmaya fırsat bulmuş, buralardaki yerli vali ve paşalardan bazılarını elde etmiştir. Böylece Abbas Mirza, Mora'daki ayaklanma ile uğraşan Osmanlı Devleti için doğuda büyük bir tehlike olmuştu. Fakat ordusunda baş gösteren ve pek çok askerin ölümüne sebep olan kolera salgını, kendisini Osmanlı topraklarını boşaltarak Tebriz'e çekilmek ve İstanbul ile barış görüşmelerine girişmek zorunda bırakmıştır.³⁰ Yine iki devlet arasındaki çekişmelerden dolayı ticari olarak zarar uğrayan İranlı tüccarların Abbas Mirza'ya olan ricaları da sulhu hızlandıran bir gelişme olmuştur. Osmanlı Devleti'nin İranlı tüccarların İstanbul'da kalan eşya ve emtiasını muhafaza altına aldırıp senet karşılığında İran'a yollaması, İranlı tacirlerin Abbas Mirza'ya sulh için baskılarını artırmasına sebebiyet vermiş ve sonunda iki taraf arasında görüşmeler başlamıştır.³¹ Bu görüşmelerde Osmanlı delegesi olan Şark Seraskeri Mehmet Emin Rauf Paşa ile barışı kararlaştırmak üzere 1823 yılında Erzurum'a gelen İran temsilcisi Mirza Muhammed Ali, hem Feth Ali Şah'ın hem de Abbas Mirza'nın ruhsatnamelerini taşımaktaydı. Yapılan görüşmeler neticesinde H. 19 Zilkade 1238 (M. 28 Temmuz 1823) tarihinde iki taraf arasında yedi maddelik Erzurum Antlaşması imzalanmıştır.³² Abbas Mirza, Erzurum Antlaşması ile aldığı tüm yerleri geri iade ederken aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin doğu illerinin işlerine karışmamayı da taahhüt etmişti. Fakat sonraları sözünde durmayarak ölümüne kadar doğudaki Osmanlı valileriyle yerli paşalar arasına ayrılık sokmak ve bunlardan bazılarını elde etmek yolundaki çalışmalarına devam edecektir. Ayrıca bu antlaşma ile İran'dan kaçanların kabul edilmeyeceği ve İran tüccarına Osmanlı Devleti tüccarı (Ehl-i İslâm) gibi muamele edilmesi kararlaştırılmıştır.³³

Abbas Mirza, Gürcistan'ın kaybına bir türlü katlanamıyordu. Bu nedenle 1825'de Çar I. Aleksandr'ın ölümünden faydalanarak Gürcistan'ı geri almak üzere babasını Ruslarla harp ilan etmeye sürüklemiştir. Zaten Ruslar da sınır meselelerini bahane ederek İran hududunu ihlal etmeye başlamışlardı. Nihayet öteden beri anlaşmazlık konusu olan Gökçe'nin Ruslar

²⁷ S. Tozlu (2002). "Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme)", *Türkler*, XIV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 482

²⁸ İ. H. Danişmend (1955). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi, s. 107

²⁹ S. Gömeç (2001). A.g.m., s. 471

³⁰ G. Hambly-C. Melville (1991). *The Cambridge History of Iran: From Nadir Shah to the Islamic Republic*, Editör: Peter Avery, VII, Cambridge: Cambridge University Press, s. 163

³¹ Selahattin Tozlu (2002). A.g.m., s. 483

³² İ. H. Danişmend (1955). A.g.e., s. 107; M. Erendil (1976). *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, s. 120

³³ Ahmed Cevdet Paşa (1974). A.g.e., s. 292; Şâni-Zâde Mehmed Atâullah Efendi (2008). A.g.e., II, s. 835

tarafından işgali üzerine Temmuz 1826'da Abbas Mirza komutasındaki İran ordusu taarruza geçmiştir.

Rus generali Paskiyeviç, 15 Eylül 1826'da Abbas Mirza komutasındaki İran ordusunu önce Gence yakınlarında, sonra da 18 Temmuz 1827'de Abbasâbâd önünde mağlubiyete uğratmıştır. Bu mağlubiyetlere ilave olarak, Tahran yönetimi tarafından Abbas Mirza'nın savaşı sürdürebilmesi için gerekli lojistik destek de istenilen zamanda yapılmamıştır. Bunun üzerine iki taraf arasında sulh görüşmeleri başlamıştır. Fakat Tahran yönetiminin ateşkes şartlarına razı olmaması sonucunda görüşmelerin sonuçsuz kalması üzerine Ruslar tekrar hücumla geçip, Urmie, Meraga ile Erdebil'i ele geçirmiştir. Bunun üzerine Tahran'ın Ruslar tarafından istila ihtimalinden korkan İngilizler Şah'ı barış istemeye razı etmişlerdir. Böylece 22 Şubat 1828 tarihinde Aras nehri üzerindeki sınırı kabul eden ve İran-Rusya mücadelesine son veren Türkmençay Barış Antlaşması imzalanmıştır.³⁴ Bu anlaşmaya göre; Rus orduları Azerbaycan'ın güney bölgelerinden çekilirken, Revan (Erivan) ve Nahçıvan Hanlıkları ile verimli Taliş bölgesi Rusya'ya bırakılmıştır. İran, Türkmençay Antlaşmasıyla Erivan, Nahcivan ve Ermenistan'ı Ruslara bırakmak zorunda kalmış ve Aras nehrinin kuzeyi Çarlık Rusyasına, güneyi ise Kaçar sülalesi yönetimindeki İran'a bırakılmıştır. Türkmençay Antlaşması ile İran, 5 milyon tümen (20 milyon ruble) tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir.³⁵ Ayrıca Feth Ali Şah, Ruslara, Türkiye'de geçerli olan kapitülasyonlar örneğine göre memleketinde yabancılara verilen ayrıcalıklar tanımıştır.³⁶ Türkmençay Antlaşması ile İran üzerindeki Rus-İngiliz rekabeti de şiddetlenmiştir.

Türkmençay Antlaşması ile Aras'ın kuzeyindeki Türk toprakları Rusların eline geçmiş ve tarihte bir bütünlük arz eden Azerbaycan coğrafyası ikiye ayrılmıştır. Ayrıca günümüzde de devam eden "Güney Azerbaycan Sorunu" başlamıştır. Böylece kuzeyden Rusya'nın, güneyden ve güney-doğudan İngiltere'nin İran sınırlarına dayandığı ve bu iki devlet arasında mücadelenin şiddetlendiği bir zamanda Azerbaycan, büyük güçlerin nüfuz mücadelelerine sahne olmuştur. Sonunda Bakü merkezli kuzey Azerbaycan önce Rus hâkimiyetinde -sonra bağımsız- ve Tebriz merkezli güney Azerbaycan ise bir ara bağımsız olmakla birlikte İran hâkimiyetinde kalacaktır.

İran-Rus savaşları ve bu iki savaşın sonunda Rus Çarlığı ile imzalanan Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları, İran tarihi bakımından çok üzücü ve alçaltıcı dönemler olarak tarihe geçmiş ve halkın Kaçar şahlarına karşı nefretini artırmıştır. Çünkü verimli topraklar ve önemli yerlerden sayılan Güney Kafkasya, Gürcistan ve Ermenistan elden çıktığı gibi iktisadi ve ticari ehemmiyete haiz olan yerlerden Hazar denizi ve limanları üzerindeki hâkimiyet de Rusların eline geçmiştir. Ayrıca bu antlaşmalarla İran'da nüfuzu artan Rusya'ya tanınan İran'ın önemli şehirlerinde konsolosluk kurma ve Rus tebaasının davalarında Rus kanunlarının uygulanması hakkı, İran'ın bağımsızlığını zedelemiştir.³⁷

Abbas Mirza, Türkmençay Antlaşmasının ardından Yezd'deki isyanı bastırmak ve Kirman ile Fars valileri arasındaki ihtilâfı halletmekle görevlendirildi. Daha sonra 1831 yılı güz mevsiminde ise Feth Ali Şah'ın isteği üzerine İran'ın doğusundaki isyanların bastırılması göreviyle Horasan'a gönderildi. Çünkü bu bölgede de büyük güçlerin müdahalesi eksik olmuyordu. Kaçarların Herat'a hâkim olmasını istemeyen İngiltere, kendi menfaatleri doğrultusunda bazen Şah'ı Horasan hanlarına karşı bazen de Hanları Şah'a karşı destekliyordu. Nitekim Rus-İran savaşında Horasan Hanları sürekli olarak ayaklanmışlardı.³⁸ Tabii İngilizlerin bundan amacı, Hindistan hâkimiyetlerine zarar verecek oluşumları bertaraf etmektir.

Abbas Mirza'nın Vefatı

Abbas Mirza, 1833 yılında Horasan, Sistan ve Belucistan'ı emniyet altına aldı. Böylece Veliahd Şehzade Abbas Mirza, iki yıl içinde bölgeyi itaat altına almış hatta Hive ile Afganistan'ı

³⁴ V. Minorsky (1993). A.g.m., s. 92

³⁵ V. Minorsky (1988). "Türkmen Çayı", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, XII/II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, s. 660

³⁶ C. Brockelmann (2002). A.g.e., s. 350

³⁷ Y. Karadeniz (2004). A.g.t., s. 117

³⁸ T. Yazıcı (1995). A.g.m., s. 452

bile ele geçirmeyi düşünmüştür. Ama yıllık vergisini ödemeyen Herat Hâkimi Kamuran Mirza üzerine gönderilen ordu istenilen başarıyı elde edememiş ve Şehzadenin ordusu Herat'ı uzun süre kuşatmak zorunda kalmıştır. Tabii Herat'ın düşmemesindeki engel İngiltere idi. Çünkü İngilizler, Herat'ı Hindistan'ın kapısı olarak görüyorlar ve bu önemli şehrin İran'ın eline geçmesini istemediklerinden Herat Hâkimi Kamuran Mirza'yı destekliyorlardı.³⁹ Tam bu esnada Herat kuşatması devam ederken, Ruslar karşısında alınan mağlubiyet ve Türkmençay Antlaşması şartlarının ağırlığı sebebiyle zaten sarsılmış olan Abbas Mirza'nın öteden beri çekmekte olduğu böbrek hastalığı (böbrek uru) artmış, sonunda heves ettiği tahta oturmadan 25 Ekim 1833'de 44 yaşındayken Meşhed'de hayata gözlerini kapamıştır.⁴⁰ Öldüğü sırada Herat'ı kuşatmakta olan oğlu Muhammed Mirza, Herat Hâkimi Kâmrân Han'ı bir antlaşma ile haraca bağlayıp Tahran'a dönmüş, babası Abbas Mirza'nın yerine veliaht edilip Azerbaycan'a vali olarak gönderilmiş ve dedesi Feth Ali Şah'tan sonra da 1834 yılında Kaçar tahtına oturmuştur.

Abbas Mirza'nın Tarihî Kişiliği ve Reformları

Abbas Mirza, 1802 yılında Tahran Beylerbeyi Mirza Muhammed Han-ı Develü'nün kızı ile evlenmiş ve Rey'de yapılan görkemli düğün için 100.000 tünden fazla masraf yapılmıştı.⁴¹ Çok sayıda eşi olan Veliahd Şehzade'nin 48 çocuğu vardı. Bunlardan 22'si kız ve 26'sı erkek idi.

Abbas Mirza, orta yaşlı, donuk ve solgun benizli, sade giyimli, iyi tabiatlı, özellikle harp meydanlarında oldukça yetenekli bir savaşçı ve mahir bir binici, geniş siyah gözlü ve ok gibi kirpikleri olan bir Kaçar şehzadesi idi.⁴² Yüksek meziyetlere sahip olan Abbas Mirza, devrinin gidişatını iyi takip eden, askerliğe âşık ve reform yanlısı bir insan idi. Kendisi bir nefer gibi askerlerin arasında karışırdı. Disiplin hususunda gayet titiz idi. Buna bizzat kendisi dikkat ederdi. İdare ettiği eyalette bütün halkın sevgisini kazanmıştı.⁴³

Abbas Mirza, hâkimi olduğu Azerbaycan Eyaleti ile Rus etkisine açık Kafkaslardaki gayr-i Müslim halka adaletli davranırdı. Hıristiyan ve Yahudi halka karşı hoşgörülü davranan Veliaht Şehzade, herhalde Rus etki ve yayılmasını da azaltmak istemişti. Örneğin 1821 yılında Müslüman bir çocuk Urmiye'de kaybolmuş ve Yahudiler tarafından kaçırıldığı veya öldürüldüğü söylentisi çıkmıştı. Bunun üzerine şehirdeki tüm Yahudiler hapse atılmış ve bu durum Abbas Mirza'ya iletilmişti. Abbas Mirza, bu olay karşısında bir müçtehede başvurmuş, onun "iki şahit varsa katiller cezalandırılır yoksa Yahudi toplumuna karşı bir hareket caiz olmaz" tarzındaki fetvası üzerine Urmiye Hâkimi'ne emir gönderip Yahudileri serbest bıraktırmıştır. Yine Abbas Mirza'nın Tebriz'de tüm dini zümrelerin gidebileceği bir okul inşa ettirmeyi tasarladığı da bilinmektedir.⁴⁴

Feth Ali Şah devrinin en parlak siması olan Abbas Mirza, Veliahd ve Azerbaycan orduları başkumandanı sıfatı ile Ruslara karşı bütün harpleri idare etmiş, birçok defalar mağlup ordusunu tekrar toplayıp Rus kumandanlarının hiç ümit etmedikleri bir zamanda ve tarzda mağlup orduyu taarruza sevk edebilmesi ile düşmanlarının da takdirini kazanmış bir kumandan idi. Batıdan uzmanlar getirerek ordusunu ıslah eden Abbas Mirza, dünya siyasetini de takip ediyor ve Napolyon'un Moskova seferinden istifade ederek o da Ruslara karşı harp ilan ediyordu.⁴⁵ Abbas Mirza, veliahtlığı müddetince İranlıların yeni medeniyet unsurları ile tanışmasını sağlamış, Avrupa tarzı askeri teknikleri kullanarak orduyu ıslah etmiş, yeni silahların ve topların yapımı için fabrikaların kurulmasına ve başka ülkelere öğrenci

³⁹ Y. Karadeniz (2004). A.g.t., s. 144

⁴⁰ L. Lockhart(1960). "Abbas Mirza", *The Enclopaedia Of Islam*, I, Leiden, 1960, s. 13; Cl. Huart (1944). A.g.m., s. 16

⁴¹ Rıza Kulu Han (1380). A.g.e., s. 7508

⁴² F. Shoberl (1828). A.g.e., s. 30

⁴³ Cl. Huart (1944). A.g.m., s. 16

⁴⁴ H. Algar (1980). *Religion and State in Iran (1785-1906): The Role of the Ulama in the Qajar Period*, Los Angeles: University of California Press, s. 75

⁴⁵ M. Bala (1955). A.g.m., s. 36

gönderilmesine sebep olmuştur. Tabii olarak Veliahdın yanında bulunan Muhammed Han ve Taki Han gibi deneyimli devlet adamları da başarıyı müspet yönde etkilemiştir.⁴⁶

Veliaht Şehzade Abbas Mirza, 1799 yılında Azerbaycan Beylerbeyi olarak yerleştiği Tebriz'de 1831 yılına kadar ikamet etmiştir. Bu süre zarfında Tebriz şehri, Rus sınırına yakın diğer şehirlerin tersine ticaret ve kültür şehri olarak genişleyip büyümüştür. 1807 yılında Tebriz'de bulunan Fransız diplomat J. M. Tancoigne, şehrin canlı ticaret hayatını övmekte ve Abbas Mirza'nın sarayının sade dekore edilmesine rağmen şehrin en dikkate değer yapısı olduğunu söylemektedir.⁴⁷ 1808-1809 yıllarında İran'da bulunan ve Tebriz'i gören İngiliz seyyah Morier, Abbas Mirza'nın Tebriz'de şehri güzelleştirmek için bazı onarımlarda bulunduğunu, yeni meydanlar açıp bazı yeni binalar diktiğini söylemektedir.⁴⁸ Abbas Mirza, reform yanlısı olduğundan Rus ve İngiliz heyetler şehirde Veliahd Şehzade'nin sarayında ikamet ediyor⁴⁹, Batı dillerinden çeşitli kitaplar Farsça'ya tercüme ettiriliyor, Batılı ve Rus mühendislerden faydalanılıyordu. Özellikle Christie ve Lindsay adlı piyade ve topçu uzmanı iki İngiliz ile Fransız subaylar Bonents, Lamie, Bentane ve Verdier, Veliahd Şehzade'nin ordusunun modernize edilmesinde öne çıkan isimlerdir. Ülkesinin gelişip Avrupa sanatı ve bilimiyle tanışmasını isteyen Abbas Mirza'nın emriyle biri cerrahi biri de silah mühendisliği alanlarında olmak üzere iki genç tahsil için İngiltere'ye gönderilmiştir. Ayrıca modern bir ordunun tesisi için Tebriz Kalesi'nin içinde ambarlar, top dökümhaneleri ile cephanelikler yapılmıştı.⁵⁰ Abbas Mirza, Tebriz'de cephanelik oluşturma işini Armstrong adlı Hindistan'da uzun süre yaşamış deneyimli ve mahir bir ustaya bırakmıştı.⁵¹ Abbas Mirza'nın emriyle silah yapımı için gerekli madenlerin araştırılması yapılmış, Bakü'de sülfür, Tebriz yakınlarında güherçile ve bakır madenleri bulunduğu gibi yine Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde maden cevherleri, kömür, demir ve pirinç madenleri keşfedilmişti. Yukarıda bahsedilen İngiliz seyyah Morier, Tebriz'de 3000 kişilik bir garnizon olduğunu ve Abbas Mirza'nın toplam ordusunun ise 40.000 (22.000 süvari, 12.000 piyade ve 6000 Avrupa tarzı eğitim görmüş piyade) kişiden oluştuğunu belirtmektedir.⁵² 1817 yılında İran'a bir seyahat yapan ve Tebriz'de Abbas Mirza ile görüşen Rus ordusunda görevli Yüzbaşı Kotzebue, Veliaht Şehzade'nin ordusunun manevralarını izlemiş, düzenli ve modern silahlarla mücehhez bir orduya rastlamıştı.⁵³ Mücadeleler içinde geçen ömrü boyunca Abbas Mirza, barış zamanlarında yazları Tebriz'de, kışları ise Hoy'da geçirmiştir.⁵⁴

Sonuç

İran'da 1795-1925 yılları arasında hüküm süren Kaçarlar silsilesinin ikinci hükümdarı olan Feth Ali Şah (1797-1834) devri, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın hâkimiyet mücadelesine sahne olmuştur. Bu rekabet karşısında modern ve düzenli bir ordusu olmayan Kaçarlar, Gürcistan ile Azerbaycan'ın bir kısmı başta olmak üzere pek çok toprağını Ruslara kaptırdığı gibi Horasan ve diğer iç bölgelerde de hâkimiyetini ve hatta Türkmençay Antlaşması'nda ifade edildiği üzere âdeta bağımsız bir devlet olma hüviyetini yitirmiştir.

İşte böyle bir ortamda yıldızı parlayan Abbas Mirza, özellikle Azerbaycan'da gerçekleştirmeye çalıştığı Avrupai tarzdaki islahat hareketleriyle şöhret kazanmıştır. Eğitimde, idarî ve bilhassa askerî sahada Batılı modellere dayalı birtakım düzenlemeler yapmıştır. III. Selim'in gerçekleştirdiği islahatı Tebriz'de uygulamaya çalışan Abbas Mirza, İngiltere ile sıkı bir münasebet kurarak bu ülkeye talebe göndermiştir. Ruslara karşı koyabilmek için Azerbaycan ordusunun Batılı usullere göre eğitimini sağlamaya çalışmış ve bu hususta Osmanlılardan

⁴⁶ Y. Karadeniz (2004). A.g.t., s. 146

⁴⁷ M. Tancoigne (1820). A.g.e., s. 72-74

⁴⁸ J. Morier (1816). *A Journey Through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople In The Years 1808 and 1809*, Philadelphia, s. 274

⁴⁹ V. Minorsky (1993). A.g.m., s. 92

⁵⁰ J. Perkins (1843). *A Residence of Eight Years in Persia*, New York, s. 149

⁵¹ J. S. Buckingham (1830). *Travels in Assyria, Media and Persia*, I, London, s. 346

⁵² James Morier (1816). A.g.e., s. 277

⁵³ M. V. Kotzebue (1820). *Narrative Of A Journey Into Persia*, Philadelphia, s. 184

⁵⁴ G. Hambly-C. Melville (1991). A.g.e., s. 150

büyük ölçüde faydalanmıştır. Tebriz’de barut imalâthanesi, top döküm tezgâhları, askeri teçhizat atölyesi yaptırmış, topçu ve piyade askerini Avrupaî tarzda düzenlemiştir.

Abbas Mirza zamanında Tebriz, coğrafi ve siyasî vaziyeti dolayısıyla İran’ın Batı kültürüne açılan ilk kapısı durumundaydı. Hatta 1816’da burada İran’daki ilk matbaa kurulmuştu. Bu matbaada öncelikle Veliaht Abbas Mirza’nın Tebriz’de iken Rusça ve diğer yabancı dillerden Farsça’ya tercüme ettirdiği askerlik sanatıyla ilgili kitaplar basılmıştır.

Abbas Mirza’nın gayretiyle Avrupa devletleri ile girişilen siyasî, ticari ve kültürel münasebetler Avrupa teknik ve eğitiminin -belli bir oranda da olsa- ülkeye girmesine sebep olmuş ancak bu münasebetler Rusları durdurmayı başaramamıştır. Çünkü Kaçarlar eğitimi, silahları mükemmel ve asker sayısı yüksek daimi bir ordu teşkil edememişlerdir. Neticede Ruslarla yapılan Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmaları Aras Nehri’nin kuzeyindeki Azerbaycan topraklarının elden çıkmasına ve bugün yaşanan Güney Azerbaycan meselesine sebep olduğu gibi Rusların ülke içişlerine müdahale etmesine de sebebiyet vermiştir.

Cesur, atılgan ve akıllı bir şehzade olan Abbas Mirza’nın Rus Çarlığı ve Osmanlı Devleti karşısında hedeflerine ulaşamamasının nedenleri arasında İran’da merkezi otoritenin olmaması, Kaçar ordusunun düzensizliği ve modern silahlardan yoksun oluşu, babasından yeterli desteği alamayışı ile kendi otorite ve çabasının kısıtlı bir alanda geçerli olması sayılabilir.

KAYNAKÇA

- AHMET CEVDET PAŞA. (1974). *Tarih-i Cevdet*, Sadeleştiren: T. Temelkuran, VIII, IX, X, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- ALGAR, H. (1980). *Religion and State in Iran (1785-1906): The Role of the Ulama in the Qajar Period*, Los Angeles: University of California Press.
- BALA, M. (1955). “Kaçar”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, VI, İstanbul: Maarif Basımevi.
- BUCKINGHAM, J. S. (1830). *Travels in Assyria, Media and Persia*, I, London.
- BROCKELMANN, C. (2002). *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, Çev: N. Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- CRONIN, S. (2008). “Building A New Army: Military Reform In Qajar Iran”, *War and Peace in Qajar Persia: Implications Past and Present*, Editör: Roxane Farmanfarman, New York: Routledge Yayıncılık.
- ÇAY, M. A. (1987) “Safaviler-Avşarlar-Kaçarlar”, *Tarihte Türk Devletleri*, II, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- DANIŞMEND, İ. H. (1955). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- DİRR, A. (1993). “Gülistan”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, IV, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ERENDİL, M. (1975). *Tarihte Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- GÖMEÇ, S. (2001). “Safeviler-Avşarlar-Kaçarlar”, *Türk Dünyası El Kitabı*, I, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- GÜNEY, F. (2005). *19. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran İlişkileri ve İran’a giden Osmanlı Elçileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HAMBLY G.-MELVILLE C. (1991). *The Cambridge History of Iran: From Nadir Shah to the Islamic Republic*, Editör: Peter Avery, VII, Cambridge: Cambridge University Press.
- HUART, Cl. (1944). “Abbas Mirza”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, I, İstanbul: Maarif Matbaası.
- KARADENİZ, Yılmaz. (2004). *Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- KOMİSYON (2010). *Arşiv Belgelerinde Osmanlı-İran İlişkileri*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.
- LOCKHART, L. (1960). “Abbas Mirza”, *The Enclopaedia Of Islam*, I, Leiden, 1960.
- MINORSKY, V. (1993). “Tebriz”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, XII/I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MINORSKY, V. (1993) “Türkmen Çayı”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, XII/II, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MORIER, J. (1816). *A Journey Through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople In The Years 1808 and 1809*, Philadelphia.
- MORIER, J. (1818). *A Second Journey Through Persia, Armenia and Asia Minor to Constantinople Between The Years 1810 and 1816*, London.
- PÂKREVAN, E. (1376). *Abbas Mirza ve Feth Ali Şah: Neberdhâ-yi Deh Sâle İran ve Rus*, Tahran: Neşr-i Tarih-i İran.
- PERKINS, J. (1843). *A Residence of Eight Years in Persia*, New York.
- RIZA KULU HAN. (1380). *Târih-i Ravzatü’s-Safâ-yı Nâsiri*, XIII, Yay. Haz. Cemşid Kiyânfer, Tahran: İntişârât-ı Esâtir.
- SHOBERL, F. (1828). *Persia*, Philadelphia.
- SÜMER, F. (2001). “Kaçarlar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- ŞÂNİ-ZÂDE ATÂULLAH EFENDİ. (2008). *Şânî-Zâde Târîhi*, I-II, Neşre Hazırlayan: Z. Yılmaz, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.
- TANCOIGNE, J.M. (1820). *A Narrative of A Journey Into Persia and Residence at Teheran*, London.

- TOZLU, S. (2002). "Trabzon-Erzurum-Tebriz Yolu (XIX. Yüzyılda Sosyal ve Ekonomik Bakımdan Bir İnceleme)", *Türkler*, XIV, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- UMUDOĞLU, V. (2000). "Rusya ve İran'ın Yapmış olduğu İki Muharebe Arasındaki Devirde Halkın Sömürgeciliğe Karşı Mücadelesi", Aktaran: C. Yavan, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- ÜSTÜN, İ. S. (2000). "İran:Safevilerden Günümüze Kadar", *DİA*, XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- VON KOTZEBUE, M. (1820). *Narrative Of A Journey Into Persia*, Philadelphia.
- YAZICI, T. (1995). "Feth Ali Şah", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.